

„FIUL OMULUI, STĂI PRE PICIOARELE TALE”. TRADUCEREA VOCATIVULUI ÎN *IEZ. 2:1-47:6*

PROF. DR. IOANA COSTA
Universitatea din București
ioanacosta@yahoo.com

Abstract: Prophet Ezekiel is constantly addressed by the phrase „Son of man”; the Romanian translations seldom preserve the vocative case of the expression, either mirroring the fading status of this case, or as stylistic option for a proper designation of the divine investiture.

Keywords: Septuagint, *Ezekiel*, vocative case, Romanian translation

1. Preambul

Adresarea către Iezechiel prin sintagma „fiul omului” în cazul vocativ apare cu o frecvență ce o transformă într-un mesaj în sine: de 94 de ori, într-un text care are 48 de capitole. Conținutul sintagmei a fost analizat în mod repetat, mai cu seamă în perspectivă mesianică. Articolul de față se oprește asupra realizării morfosintactice, din cele două perspective imediate: ponderea adresării directe în fiecare ocurență a segmentului gr. *ὁ υἱὸς ἀνθρώπου* din cartea *Iezechiel a Septuagintei* și avatarurile vocativului românesc, într-un studiu restrâns la acest tip de apelare¹.

Sintagma în sine a fost cercetată abundant de textele patristice, prin filtrul ocurențelor (88) din Noul Testament (cu dublă articulare: *ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου*), puse mereu în legătură cu Dan. 7:13-14, unde raportarea este clară, în diferențiere pozitivă față de cele patru fiare și de inferioritate față de „Cel vechi de zile” (LXX-NEC): „¹³Priveam în vedenie de noapte și, iată, pe norii cerului venea ca un fiu al omului (*ὡς υἱὸς ἀνθρώπου*) și [Cel] ca [unul] vechi de zile se afla acolo, și cei de față s-au apropiat de el. ¹⁴Și i s-a dat puterea și toate neamurile pământului, pe seminții, și întreaga slavă erau în slujba lui; și puterea lui [este] putere veșnică, ce nicicând nu va fi luată: și împărăția lui nicicând nu se va strica”. Textul apare în

¹ Pericopa Iez. 2:1, de pildă, are următoarele echivalări în câteva dintre traduceri românești: „Fiul omului! Scoală-te în picioare ca să vorbesc cu tine!” (GAL. 1938); „Fiul omului, scoală în picioare, că am să-ți vorbesc!” (BIBL. 1688 și BIBL. 1988); „Fiul omului, ține-te pe picioarele tale și-ți voi grai!” (ANANIA 2001); „Fiul omului, stai în picioare, și-ți voi vorbi!” (CORNIL. 2000); „Fiul omului, stai pre picioarele tale și voi grai către tine” (BIBLIA 1688); „Fiul omului, stai pre picioarele tale și voi grai către tine!” (MICU); „Fiul omului, stai pă picioarele tale și voi grai cu tine!” (VULG. BLAJ); „Fiu al omului, stai pe picioarele tale și îți voi grai” (LXX-NEC).

versiunea Theodotion cu diferențe care nu afectează sintagma cercetată aici: „¹³Priveam în vedenie de noapte și, iată, cu norii cerului venea ca un fiu al omului (*ὡς υἱὸς ἀνθρώπου*); și a înaintat până la Cel vechi de zile și a fost adus în fața Lui. ¹⁴Și i s-a dat domnia și cinstirea și împărăția, și toate popoarele, semințiile și limbile îi vor sluji; puterea lui [este] putere veșnică, ce nu va trece, și împărăția lui nu va fi nimicită”.

Expresia este reluată în capitolul următor (8:17) al cărții *Daniel*, chiar într-o adresare directă, similară celor din cartea *Iezechiel* (LXX-NEC): „¹⁷...și mi-a zis: «Înțelege, fiu al omului (*υἱὲ ἀνθρώπου*), căci această arătare [este] chiar pentru ceasul vremii cuvenite»”; versiunea Theodotion, din nou, atestă același uz al sintagmei de față: „¹⁷...și [el] a zis către mine: «Pricipe, fiu al omului (*υἱὲ ἀνθρώπου*), căci vedenia [este] chiar pentru sfârșitul vremii”.

A treia mărturie din cartea *Daniel* pe care o putem folosi în această investigație este 10:11; versetul nu conține nici sintagma „fiul omului”, nici vreo adresare în cazul vocativ (cu toate că varianta Theodotion ar trebui să conțină vocativul gr. *ἄνερ*, înlocuit însă formal de nominativ, poate sub atracția apelării ambigue, lipsite chiar și de marca intonației – așa cum, tradițional, sunt editate fără accent numele proprii străine în Septuaginta –, *Δαυιηλ*), dar conduce cumva la articularea segmentului din cartea *Iezechiel* în traduceri uzuale, inclusiv prin detaliul îndemnulului de a sta drept în picioare (LXX-NEC): „¹¹Și mi-a spus: «Daniele, ești un om vrednic de milostivire (*ἄνθρωπος ἐλεεινὸς εἶ*); cugetă la poruncile pe care eu le grăiesc către tine, și stai pe locul tău, căci tocmai am fost trimis la tine!»”, cu versiunea Theodotion simțitor diferită „¹¹Și mi-a spus: «Daniele, bărbat al doririlor (*ἀνὴρ ἐπιθυμιῶν*), înțelege cuvintele pe care le voi rosti către tine, și stai pe picioarele tale, căci acum am fost trimis la tine!»”.

2. *Iezechiel*: 94 de ocurențe

În cartea *Iezechiel*, sintagma de apelare „fiul omului” – în cazul vocativ, traductibilă mai degrabă prin „fiule de om”, cu marca desinențială a cazului – apare² în situații comunicaționale pe care le putem sistematiza în două serii, cu variante de realizare: într-o primă serie, în porunci directe, cu includerea explicită sau nu a pronumelui personal, într-o topică emfatică sau nu (vocativul în poziția primă sau secundă) și, într-a doua serie, în relatări care i se adresează „fiului de om”, în manieră fatică, de asemenea într-o topică de subliniere sau nu (vocativul în poziția primă sau secundă).

Apelarea directă, de tipul pronume personal pers. II sg. însoțit de cazul vocativ apare mereu cu o marcă a coordonării, fie că este vorba de îndemnul la un act, ca în 2:6 („Iar tu, fiu al omului, să nu te temi de ei și nici să nu te pierzi cu firea în fața lor”), 2:8 („Iar tu, fiu al omului, ascultă-L pe Cel care îți grăiește”), 4:1 („Iar tu, fiu

² Exemplificările provin din ediția LXX-NEC, cu minime ajustări (e.g. 15:2).

al omului, ia-ți o cărămidă, pune-ți-o dinainte și scrijelește pe ea cetatea”), 5:1 („Iar tu, fiu al omului, ia-ți o sabie [mai] ascuțită decât un brici de bărbier”), 12:3 („Iar tu, fiu al omului, pregătește-ți boccea de robie”), 13:17 („Iar tu, fiu al omului, ațintește-ți fața împotriva fiicelor poporului tău”), 21:11 („Iar tu, fiu al omului, geme frângându-ți mijlocul”), 21:19 („Iar tu, fiu al omului, proroceste și lovește-ți mâinile una de alta și ia a doua sabie”), 21:24 („Și tu, fiu al omului, pregătește-ți două căi [pe care] să intre sabia regelui din Babilon”), 43:10 („Și tu, fiu al omului, arată-i casei lui Israel Casa”), fie că este transmiterea unui mesaj, ca în 7:2 („Și tu, fiu al omului, zi: «Acestea le spune Domnul»”), 21:33 („Și tu, fiu al omului, proroceste și zi: «Acestea le spune Domnul»”), 28:1 („Iar tu, fiu al omului, spune-i mai-marelui din Tyr: «Acestea le spune Domnul»”), 33:10 („Și tu, fiu al omului, spune-i casei lui Israel: «Așa ați vorbit»”), 36:1 („Iar tu, fiu al omului, proroceste împotriva munților lui Israel și spune munților lui Israel: «Ascultați cuvântul Domnului»”), 39:1 („Și tu, fiu al omului, proroceste împotriva lui Gog și spune: «Acestea le spune Domnul»”), 39:17 („Și tu, fiu al omului, zi: «Acestea le spune Domnul»”).

La ocurențele înseriate aici se adaugă formularea deictică, incluzând particula *iđoō* (provenită dintr-un imperativ) cu sensul ‘iată’, din nou însoțită de o marcă a coordonării, în 3:25 („Și tu, fiu al omului, iată: ți s-au pus legători și te vor lega cu ele”).

Secvența [*tu*+voc.] poate aparține unei constatări, ca în 33:7 („Și tu, fiu al omului, pe tine te-am pus străjer pentru casa lui Israel”), cu o marcă a coordonării. Adresarea directă poate lua forma unei interogări: 15:2 („Și tu, fiu al omului, ce este lemnul viței față de toate lemnele ramurilor care sunt în copacii pădurii?”), 22:2 („Și tu, fiu al omului, oare vei judeca cetatea [plină de] sânge?”), ca și în majoritatea ocurențelor menționate până aici, este prezentă o marcă a coordonării înaintea apelativului „fiu al omului”. Unele interogări apar în fraze frante, ca 24:25 („Iar tu, fiu al omului – oare nu în ziua când iau tăria de la ei...²⁶ în ziua aceea...”), 33:30 („Și tu, fiu al omului, [iată,] fiii poporului tău grăiesc despre tine...”).

Topica inversă, de tip [voc.+*tu*], apare, fără o marcă a coordonării, în 12:2 („Fiu al omului, tu trăiești în mijlocul neleguirilor acestor [oameni]”).

Cu mult mai frecvente sunt ocurențele de tip [voc., ...], în care lipsește pronumele personal *tu*. Regăsim aici cele două direcții de dezvoltare a poruncii, ca împlinire a unui act, în 2:1 („Fiu al omului, stai pe picioarele tale și îți voi grăi”), 2:3 („Fiu al omului, Eu te trimit”), 3:1 („Fiu al omului, mănâncă sulul acesta”), 3:3 („Fiu al omului, gura ta va mânca și pântecetele tău se va umple de sulul acesta”), 3:4 („Fiu al omului, du-te [și] mergi către casa lui Israel”), 3:10 („Fiu al omului, toate cuvintele pe care ți le-am grăit ia-le în inima ta și ascultă-le”), în 3:17 („Fiu al omului, te-am pus străjer pentru casa lui Israel”), 6:2 („Fiu al omului, ațintește-ți fața înspre munții lui Israel”), 8:5 („Fiu al omului, ridică-ți ochii”), 8:8 („Fiu al omului, sapă”), 16:2 („Fiu al omului, dă mărturie Ierusalimului”), 20:4 („Fiu al omului, dă-le lor mărturie”), 21:2 („Fiu al omului, ațintește-ți fața împotriva

Thaimanului”), 24:2 („Fiu al omului, scrie-ți în [fiecare] zi”), 25:2 („Fiu al omului, ațintește-ți fața înspre fiii lui Ammon”), 27:2 („Fiu al omului, pornește bocet pentru Sor”), 28:12 („Fiu al omului, pornește bocet pentru mai-marele Tyrului”), 28:21 („Fiu al omului, ațintește-ți fața înspre [cetatea] Sidon”), 29:2 („Fiu al omului, ațintește-ți fața înspre Faraon”), 32:2 („Fiu al omului, pornește un bocet pentru faraon”), 32:18 („Fiu al omului, bocește pentru tăria Egiptului”), 35:2 („Fiu al omului, întoarce-ți fața spre muntele Seir”), 37:16 („Fiu al omului, ia-ți un toiag și scrie pe el”), 38:2 („Fiu al omului, ațintește-ți fața înspre Gog și ținutul lui Magog”), 44:5 („Fiu al omului, rânduiește-ți în inima ta și privește”) sau ca transmitere a unui mesaj, în 13:2 („Fiu al omului, prorocște împotriva prorocilor lui Israel, prorocște și spune-le...”), 17:2 („Fiu al omului, povestește [o] poveste și spune [o] parabolă pentru casa lui Israel și zi: ...”), 17:12 („Fiu al omului, spune-i casei care [Mă] întărată: ...”), 20:3 („Fiu al omului, grăiește-le bătrânilor lui Israel și spune-le: ...”), 21:14 („Fiu al omului, profetește și zi: ...”), 22:24 („Fiu al omului, spune-i [țării]: ...”), 30:2 („Fiu al omului, prorocște și zi: ...”), 31:2 („Fiu al omului, spune-i lui Faraon, regele Egiptului, și mulțimii alor săi: ...”), 33:2 („Fiu al omului, grăiește-le fiilor poporului tău și spune-le: ...”), 34:2 („Fiu al omului, prorocște împotriva păstorilor lui Israel, prorocște și spune-le păstorilor: ...”).

Mai puțin frecvente sunt ocurențele vocativului în poziție medială sau finală, de tipul [..., voc., ...] sau [..., voc.], ca împlinire a unui act, în 11:4 („...să prorocști împotriva lor, să prorocști, fiu al omului.”), 20:27 („... grăiește către casa lui Israel, fiu al omului, și spune-le: ...”), 21:7 („...să prorocști, fiu al omului, și să-ți ațintești fața împotriva Ierusalimului”), 21:17 („Înalță strigăt și jeluiește-te, fiu al omului, căci [sabria] a ajuns în poporul Meu”) și ca mesaj ce trebuie să fie transmis, în 37:9 („Prorocște, fiu al omului, prorocște asupra duhului și spune-i duhului: ...”), 38:14 („...prorocște, fiu al omului, și spune-i lui Gog: ...”).

Utilizarea fatică a vocativului este marcată de două coordonate: interogație *versus* informare sau constatare, pe de o parte, și topica, pe de altă parte. Formula interogativă de tip [voc., ...] apare în 8:6 („Fiu al omului, ai văzut ce fac aceștia?”), 8:12 („Fiu al omului, ai văzut ce fac bătrânii casei lui Israel ...?”), 8:15 („Fiu al omului, ai văzut?”), 12:9 („Fiu al omului, nu ți-a spus casa lui Israel ...?”), 12:22 („Fiu al omului, ce [înseamnă] pentru voi zicala aceasta ...?”), 18:2 („Fiu al omului, ce [înseamnă] pentru voi zicala aceasta ...?”); 23:36 („Fiu al omului, nu le vei judeca oare tu pe Oola și Ooliba?”), 37:3 („Fiu al omului, oare vor [mai] fi vii oasele acestea?”), iar de tip [..., voc.], în 8:17 („Ai văzut, fiu al omului?”), 40:4 („Ai văzut, fiu al omului?”), 43:7 („Ai văzut, fiu al omului, ...?”), 47:6 („Ai văzut, fiu al omului?”). Ceva mai abundente sunt vocativele din fraze de informare sau constatare: de tip [voc., ...] în 4:16 („Fiu al omului, iată, Eu voi spulbera ...”), 11:2 („Fiu al omului, acești [sunt] bărbații ...”), 11:15 („Fiu al omului, frații tăi și bărbații [aflați] cu tine în robie ...”), 12:2 („Fiu al omului, tu trăiești în mijlocul nelegiuirilor acestor [oameni] ...”), 12:18 („Fiu al omului, mănâncă-ți pâinea în durere și bea-ți apa în chin și tulbruare.”), 14:3 („Fiu al omului, bărbații aceștia și-au așezat

cugetările ...”), 14:13 („Fiu al omului, dacă o țară păcătuiește împotriva Mea ...”), 23:2 („Fiu al omului, erau două femei, fiice ale aceleiași mame ...”), 26:2 („Fiu al omului, pentru că Sor a vorbit ...”), 29:18 („Fiu al omului, Nabucodonosor, regele Babilonului, și-a pus oastea la trudă grea ...”), 30:21 („Fiu al omului, am zdrobit brațele lui Faraon ...”), 33:24 („Fiu al omului, cei care locuiesc în ținuturile pustiite ...”), 37:11 („Fiu al omului, oasele acestea sunt toată casa lui Israel ...”), 36:17 („Fiu al omului, [cei din] casa lui Israel au locuit în țara lor ...”), 43:18 („Fiu al omului, acestea le spune Domnul ...”), iar de tip [..., voc.], mereu în fraze frânte, în 12:27 („Fiu al omului, iată: casa lui Israel ...”), 22:18 („Fiu al omului, iată: [cei din] casa lui Israel ...”), 24:16 („Fiu al omului, iată: Eu iau de la tine desfătarea ochilor tăi ...”).

3. Observații asupra vocativului românesc

Echivalările românești ale sintagmei gr. *υἱὲ ἀνθρώπου* eludează forma consacrată de morfologie, optând majoritar pentru nominativul articulat. Paralela cu textul dublu al cărții Dan. 10:11 accentuează și justifică preferința pentru nominativ. Recurgerea la forma ambiguă de nominativ/vocativ neaccentuat sau la uzul curent, de extindere a nominativului în defavoarea vocativului marcat morfologic, este atenuată de punctuație și de topică.

Vocativul (*vide* Vasiliu 1956: 7) este un caz (prin faptul că precizează o anumită parte a propoziției), poate avea funcția părții de propoziție pe care o precizează (subiect, complement direct, complement indirect), îndeplinește funcția unei propoziții imperative și exprimă o relație de independență sau de dependență neobligatorie. Abordări teoretice convergente subliniază definirea vocativului ca un caz non-sintactic (Pană Dindelegan 2010: 57) și, în varianta diacronică, din perspectiva limbilor vechi, cu precădere a latinei, ca incidentă exclamativă liberă (Slușanschi 1994: 33). Se apropie de apozitie ca funcție sintactică (*vide* Tomescu 1998: 176), prin faptul că își păstrează independența de context chiar dacă primește un atribut ori, dimpotrivă, constituie o apozitie a altui substantiv. Vocativul exprimă o relație de independență între el și o anumită parte a propoziției alăturate, cu observația că, dacă ținem seama că este el însuși o propoziție, exprimă o relație de independență între două propoziții. Tocmai prin apropierea de apozitie capătă legitimitate în norma gramaticală suprapunerea formală dintre nominativ și vocativ.

Vocativul este pe deplin un caz din punctul de vedere al formei, având mărci proprii, în patru variante: înzestrat cu desinență proprie și intonație caracteristică; cu desinență proprie, lungirea vocalei finale și intonație caracteristică; marcat prin lungirea vocalei și intonația caracteristică; numai cu intonația caracteristică.

Situația vocativului în planul lingvisticii comparate indo-europene impune definirea lui ca un caz relicvă pentru stadiul flexionar proto-indo-european al primei bifurcări funcționale, între interpelare și restul realizărilor morfologice. Vocativul reprezintă de fapt o relicvă formală, nu de atestare a funcției: în latină este conservat formal doar parțial la declinarea tematică (înregistrându-se forme

propriu numai la substantivele animate cu nominativul în *-us*); tendința generală de înlocuire cu forma nominativului (înzestrat cu funcția de interpelare) cunoaște o singură excepție: alunecarea vocativului *Iuppiter*, cu geminată expresivă, spre uzul nominativului, comparabilă cu utilizarea infantilă a apelativului românesc *Doamne-Doamne*.

Limba română prezintă desinențe specifice pentru vocativ, manifestându-și, în plan romanic, caracterul conservator al flexiunii cazuale: dintre desinențele de vocativ, unele sunt moștenite din latină, fiind probabil întărite prin formele corespunzătoare din slavă (forma de masculin singular *-e*), altele sunt împrumutate chiar din slavă (forma de feminin singular *-o*), altele sunt formate în interiorul limbii române: forma de masculin singular *-ule*, creată din articolul enclitic masculin singular *-(u)* la care s-a atașat desinența caracteristică a vocativului, conducând la o paradigmă completă a declinării masculine articulate, cu diferențiere formală pe cazuri (singular: *-ul*, *-ului*, *-ule*), precum și forma de masculin/feminin plural *-lor*, creată prin preluarea desinenței de genitiv-dativ plural articulat al substantivelor masculine (cu explicația uzuală de reinterpetare a expresiei „Vă spun vouă, fraților” prin alunecarea dativului înspre vocativ, probabil favorizată de ieșirea treptată din uz a apozității acordate). Acestui tablou i se adaugă tendința, încă neacceptată ca normă, de diferențiere pe genuri, *vide* ***dragelor/dragilor*, alături de ***dragele mele, dragii mei*.

Concluzia care decurge din această rapidă trecere în revistă a prezenței concrete, în plan formal, a vocativului românesc este că, în timp ce flexiunea nominală slăbește în general, vocativul își creează forme noi. În același timp, este atestată puternic folosirea formei de nominativ cu funcție de vocativ.

Revenind strict la sintagma cercetată aici („fiu al omului”, „fiule de om”), observăm că vocativul în *-ule* este o formă ceva mai nouă, rar atestată în limba veche. Odată cu dispariția desinențelor cazuale, rolul lor este preluat de articolul enclitic: pierzându-se flexiunea nominală, ea este înlocuită cu flexiunea articolului. Avantajul imediat, în plan morfosintactic, este completarea paradigmei prin înregistrarea unui set complet de forme cu specific cazual. În unele situații, este cert că apariția acestei desinențe (de o amploare evidentă) are chiar cauze fonetice: pentru substantivul *fiu*, desinența de vocativ atașată direct la rădăcina creează un cuvânt prea scurt, *id est* tranșa de după accent ar fi fost insuficientă pentru coborârea tonului, care funcționează ca marcă necesară a interpelării, de unde răspândirea în uz a formei *fiule*.

Dicționarul tezaur al limbii române (DLR, tom II.1, F-I, 1934), înregistrează cuvântul cu care se adresează cineva mai bătrân către un om mai tânăr, spre a-i arăta iubire, bunăvoință etc. (*cf. făt*): „*Prea bine, fiule*”, a *zis craiul* (Calendar 1844). Forma de certă descendență latinească *fii* apare adesea la Coresi; scrierile vechi atestă însă vocativul *fiule*. Tot în textele lui Coresi s-au păstrat forme de nominativ cu funcție de vocativ (*Fiu, lasă-ți-se păcatele tale*); în limba actuală nu mai apare decât urmat de adjectivul posesiv: *fiul meu*.

Se mențin uneori (Vasilu 1956: 12-15) ambele forme în limbă (-e, -ule) nediferențiate ca sens, tot așa cum se înregistrează nuanțe particulare, afective, atașate unei forme anume, fie că sunt peiorative, ironice, fie că sunt hipocoristice, preponderent ca urmare a conținutului lexical al substantivului respectiv (e.g. *șarlatan, poet, copil, băiat*). Se păstrează numai în varianta în -ule formele de vocativ accentuate în silaba finală (e.g. *bâte, unche* au fost înlocuite de *bătule, unchiule*).

În grupurile (Vasilu 1956: 21) mai mari de cuvinte sau grupurile care conțin substantive determinate de atribute genitivale, funcția de apelare este împlinită prin intonație. Desinențele specifice vocativului apar în grupurile formate din cel mult două-trei cuvinte, dintre care unul exprimă calitatea celui cărui i se adresează vorbitorul, considerată în raport cu vorbitorul, iar al doilea este de cele mai multe ori un nume propriu. Desinența specifică apare fie numai la unul dintre cuvinte, fie la amândouă, aceste construcții fiind mai frecvente în limba populară sau în vorbirea familiară: *iubite cetitoriule* (Miron Costin), *sărmane omule* (Creangă), *nene Iancule, coană Joița* (Caragiale), *cînștiților negustori* (Sadoveanu).

4. Concluzie

Sintagma „fiu al omului” din cartea *Iezechiel* poate fi interpretată ca indiciu al investiției divine, cu precizarea direcției de adresare sau cu impunerea smereniei, ori poate echivala cu asumarea publică a investiției de către profet, cu reluarea insistență a adresării directe, pe care textul scris o înregistrează prin ghilimele (*vide* interpretarea particulelor grecești ca echivalențe ale semnelor de punctuație). A doua interpretare o conține de fapt pe cea dintâi. Înregistrarea acestor forme de vocativ în traduceri românești preponderent prin echivalarea cu nominativul este firească (în sensul evoluției lingvistice, față de care o formă marcată a vocativului, „fiule”, ar fi fost excesivă). Este, deopotrivă, în armonie cu mesajul original, de subliniere apăsată a investiției profetului Iezechiel.

Bibliografie

A. Surse

- ANANIA 2001 = *Biblia sau Sfânta Scriptură. Ediție jubiliară a Sfântului Sinod...*, redactată și adnotată de Bartolomeu Valeriu Anania, EIBMBOR, București, 2001.
- BIBL. 1688 = *Biblia ádecă Dumnezeiasca Scriptură a ceii Vechi și ale ceii Noao Leage*, toate care s-au tălmăcit după limba elinească spre înțelegerea limbii românești, cu porunca preabunului Domn Ioan Șarban Cantacozino Basarabă Voievod..., București, 1688 [ediție modernă: EIBMBOR, București, 1998].
- BIBL. 1968 = *Biblia sau Sfânta Scriptură*, tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Justinian, patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfântului Sinod, IBMOBOR, București, 1968.

- BIBL. 1988 = *Biblia sau Sfânta Scriptură*, tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfântului Sinod, EIBMBOR, București, 1988.
- CORNIL. 1920 = *Noul Testament al Domnului Nostru Isus Hristos*, tradus de D. Cornilescu, Societatea Evanghelică Română, București, 1920 [pe copertă, 1921].
- GAL. 1938 = *Biblia, adică Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și a Noului Testament*, tradusă după textele originalele ebraice și grecești de preoții profesori Vasile Radu și Gala Galaction din înalta inițiativă a Majestății sale regelui Carol II, Fundația pentru Literatură și Artă «Regele Carol II», București, 1938.
- LXX-NEC = *Septuaginta 6.II. Iezechiel, Suzana, Daniel, Bel și balaurul*, Cristian Bădiliță, Francisca Băltăceanu, Monica Broșteanu, Ioan-Florin Florescu (coord.), traduceri și note de Florica Bechet și Ioana Costa, Colegiul Noua Europă, Polirom, Iași, 2008.
- MICU = *Biblia, adică Dumnezeiasca Scriptură a legii vechi și a ceii noao...*, Blaj, 1795 [*Biblia de la Blaj – 1795*, Ediție jubiliară, Roma, 2000].
- VULG. BLAJ = *Biblia Vulgata. Blaj 1760 – 1761*, vol. I-V, ediție realizată sub egida Institutului de Istorie „George Bariț” din Cluj-Napoca, Camil Mureșan [coord.], Editura Academiei Române, București, 2005.

B. Lucrări de referință

- Gramatica limbii române, II. Enunțul*, Editura Academiei Române, București, 2005.
- Gramatica limbii române*, I-II, ed. a II-a, Editura Academiei Române, București, 1966.
- Avram 1986: Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, Editura Academiei, București, 1986.
- Boadt 1986: Lawrence Boadt, „Rhetorical Strategies in Ezekiel’s Oracles of Judgment”, în: Lust, Johan (ed.), *Ezekiel and His Book. Textual and Literary Criticism and their Interrelation*, Leuven University Press, Leuven, 1986, p. 182-200.
- Dan 1964: Ilie Dan, *Discuții asupra vocativului românesc*, în „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași”, X, fasc.1, 1964, p. 1-13.
- Graur 1936: Alexandru Graur, *Influence de vocatif sur le nominatif*, în „Bulletin linguistique”, Paris-Bucarest, IV (1936), p. 194-196.
- Lust 2004: Johan Lust, „Le messianisme et la Septante d’Ézéchiél”, în J. Lust, K. Hauspie (ed.), *Messianism and the Septuagint. Collected Essays*, Leuven University Press, Leuven, 2004, p. 27-40.
- Pană Dindelegan 2010: Gabriela Pană Dindelegan (coord.), Adina Dragomirescu, Isabela Nedelcu, Alexandru Nicolae, Gabriela Pană Dindelegan, Marina Rădulescu Sala, Rodica Zafiu, *Gramatica de bază a limbii române*, Univers Enciclopedic Gold, București, 2010.
- Pușcariu 1976: Sextil Pușcariu, *Limba română. I. Privire generală*, Editura Academiei Române, București, 1976.
- Slușanschi 1994: Dan Slușanschi, *Sintaxa limbii latine*, vol. I: *Sintaxa propoziției*, Editura Universității din București, București, 1994.

- Tomescu 1998: Domnița Tomescu, *Gramatica numelor proprii în limba română*, Editura All, București, 1998.
- Vasilu 1956: Laura Vasilu, *Observații asupra vocativului în limba română*, în Alexandru Graur (coord.), *Studii de gramatică*, I, București, 1956, p. 5-23.
- Zimmerli 1969: Walther Zimmerli, *Ezechiel*, 1-2, Neukirchener Verlag des Erziehungsvereins, Neukirchen-Vluyn, 1969.